

Horizontes Científicos y Planificación Académica

en la Didáctica
de Lenguas
y Literaturas

Xaquín
NÚÑEZ SABARÍS

Aránzazu
GONZÁLEZ SÁNCHEZ

Carlos
PAZOS JUSTO

Pedro
DONO LÓPEZ

hmnus

Universidade do Minho
Centro de Estudos Humanísticos

SEALL

*Sociedad Española de Didáctica
de la Lengua y la Literatura*

Horizontes Científicos y Planificación Académica

en la Didáctica
de Lenguas
y Literaturas

Xaquín

NÚÑEZ SABARÍS

Aránzazu

GONZÁLEZ SÁNCHEZ

Carlos

PAZOS JUSTO

Pedro

DONO LÓPEZ

húmus

Universidade do Minho
Centro de Estudos Humanísticos

HORIZONTES CIENTÍFICOS Y PLANIFICACIÓN ACADÉMICA
EN LA DIDÁCTICA DE LENGUAS Y LITERATURAS

Organização: Xaquín Núñez Sabarís / Aránzazu González Sánchez /
Carlos Pazos Justo / Pedro Dono López

Capa: António Pedro

© EDIÇÕES HÚMUS, 2015

End. Postal: Apartado 7081

4764-908 Ribeirão – V.N. Famalicão

Tel. 252 301 382 / Fax 252 317 555

E-mail: humus@humus.com.pt

Impressão: Papelmunde, SMG, Lda. – V.N. Famalicão

1.ª edição: Outubro de 2015

Depósito legal: 400002/15

ISBN 978-989-755-116-1

Apoio:

NOTA:

Esta edição em papel contém o Prólogo e os artigos dos Professores Aguiar e Silva e Álvaro García Santa-Cecilia. Os restantes artigos, mencionados no índice, estão gravados no CD colocado no final deste livro.

ÍNDICE

Prólogo	13
O ressurgimento contemporâneo da estilística: novos horizontes para o ensino do texto literário Vítor Aguiar e Silva	17
Oportunidades y retos de la enseñanza del español en el entorno de la globalización Álvaro García Santa-Cecilia	31
Aulas de Enlace, ¿constituyen un elemento positivo para la interculturalidad educativa? Adriana Gómez Díaz	53
Vocabulario básico y ortografía en los libros de texto Aída Bárbara Parrales Rodríguez	63
Propuesta educativa de colaboración para desarrollar la literatura infantil en la formación inicial de maestros de la UB y en la escuela a partir del proyecto <i>Rodallibres</i> (del CRP Sant Andreu de Barcelona) Alba Ambròs Pallarès	75
Los proyectos lingüísticos de centro y la atención a la diversidad en el área de lengua española Alejandro Gómez Camacho	89
El taller de escritura poética y la educación literaria Alexandre Bataller Català	101
Prática de Ensino Supervisionada: obstáculos sociais e educativos Alexia Dotras Bravo / Elisabete Mendes Silva	119
El diario de aprendizaje como medio de reflexión y herramienta de investigación en clase de ELE Ana María Cea Álvarez	129
A expressão escrita na aula de Espanhol LE: Propostas Didáticas Ana Oliveira Dias	149
Docentes de Língua Espanhola no Brasil: um estudo sobre suas identidades profissionais Andréia C. Roder Carmona-Ramires	169

Factores que favorecen el aprendizaje de lenguas segundas y terceras en contextos plurilingües Ángela Fita García Neus Sánchez Mari	191
Transferencia del control de la comprensión de español a inglés (LE) durante la lectura de textos de ciencias Ángela Gómez Anna Devís	203
“Manuel de Pedrolo, antes y ahora”, la exposición Anna M. Moreno Bedmar	213
A avaliação do saber gramatical em língua materna: um estudo dos exames de Português de 2012 e 2013 António Carvalho da Silva	225
<i>Bertsolaritza eskolan izeneko programa Nafarroako Lehen Hezkuntzan: onurak eta erronkak hizkuntzaren jabekuntzari begira</i> Asier Barandiaran Amarika	245
La problemática de algunos términos médicos en español: el caso de las siglas, epónimos, metáforas y falsos amigos Beatriz Méndez-Cendón	261
Contribuciones de la canción española y portuguesa para el desarrollo de la competencia intercultural Beatriz Moriano Moriano	271
Livros, Leitores e Mediadores de leitura Carla Alexandra Ferreira do Espírito Santo Guerreiro	291
Los videojuegos y las películas como recursos de apoyo para la enseñanza-aprendizaje de la literatura Carlos Monge López Patricia Gómez Hernández	307
La formación <i>b-learning</i> en el Máster de Español Segunda Lengua y Lengua Extranjera de la Universidade do Minho: innovación pedagógica y desafíos educativos Carlos Pazos Justo Álvaro Iriarte Sanromán Ana Cea Álvarez Pedro Dono López Xaquín Núñez Sabarís	323

Reescrituras y adaptaciones sobre <i>Mío Cid</i> en el aula de Magisterio Carmen Servén Díez	337
A articulação escolar da leitura literária: perspectivas interdisciplinares no ensino de literatura Cláudio José de Almeida Mello	353
El potencial educativo de la biblioteca escolar digital: de la web 1.0 a la interacción y comunicación dinámica Concepción M. Jiménez Fernández Raúl Cremades García	369
Construcción de corpus oral por contextos como proyecto de clase de español como lengua extranjera Diana Alejandra Hincapié Moreno	383
A didáctica da lingua e da literatura no marco das TIC: novos códigos e novas aproximacións Estefanía Mosquera Castro	393
Enfoques didácticos para mejorar la expresión escrita del estudiante gabonés de español lengua extranjera Eugénie Eyeang Stéphanie Messakimove	409
Evaluación para el aprendizaje de la lectoescritura en Educación Infantil. Desarrollo de nuevas herramientas para su evaluación Fernando Guzmán-Simón y Eduardo García-Jiménez	427
El taller de escritura académica como estrategia de alfabetización para la creación de textos específicos: memorias de prácticas y trabajos fin de grados Hugo Heredia Ponce Fátima Quirós Rivero	443
La obra de Ángela Ruiz Robles: innovación educativa y enseñanza de la gramática Inmaculada Mas Álvarez Luz Zas Varela	459
A edição de um jornal na aula de Português Língua Estrangeira: Interação, Autonomia e Competência Sociocultural Ivonete da Silva Isidoro	477
El reto de inferir en la educación secundaria Joan Marc Ramos Sabaté	493

Mecanismos de control y formulación de objetivos en actividades de vacíos de información	513
José Luis Barranco Pérez del Corral	
<i>Writing programs</i> o la planificación de la escritura académica en el ámbito universitario: una práctica para la mejora de la expresión escrita en los estudiantes de nuevo ingreso	525
José Manuel Vargas Sánchez Paula Rivera Jurado	
Siete calas en la literatura hispanoamericana para la enseñanza de ELE / Seven studies in Latin-American literature for teaching ELE	535
José Rovira-Collado Celia Caballero-Díaz	
La educación literaria en el EESS: una reflexión crítica en torno a los Máster de Investigación para futuros docentes	555
Josep Ballester Roca Noelia Ibarra Rius	
La formación literaria en el máster universitario en profesor/-a de Educación Secundaria de la Universitat de València	573
Josep-Vicent Garcia Raffi	
18' para aprender. La <i>VideoTEDca</i> : reflexión sobre el discurso en el aula	587
Juana Rosa Suárez Robaina Miguel Sánchez García	
La enseñanza de español a anglófonos a través de la gastronomía: las cartas de restaurante	597
Leonor Pérez Ruiz	
A importância dos materiais didáticos nas práticas de ensino da escrita – o caso do artigo de opinião	611
Luciana Graça	
Diseño colaborativo de proyectos docentes en las áreas de Didáctica de la Lengua y la Literatura y Literatura Española: una propuesta para el Grado en Educación Primaria	627
Macarena Navarro Pablo Emilio J. Gallardo Saborido	
Autoconcepto y gestión de los (sub)procesos de creación textual en estudiantes universitarios	641
Manuel Francisco Romero Oliva	

Reflexión acerca de las metodologías de enseñanza del ELE en Portugal. Propuesta de una unidad didáctica para el 10º curso (4º E.S.O)	661
Manuela Castro Sónia Vaz	
<i>Los Hombres Domésticos</i> de Juan Tomás Ávila Laurel: una herramienta para la proximidad cultural entre Gabón y Guinea Ecuatorial en clase de ELE	687
Marcelle Ibinga	
Probas de dominio mediante tarefas. Sistema de certificación de lingua galega (CELGA)	703
Margarita Chamorro	
El poder de los cuentos: construyendo un mundo más justo a través la interculturalidad, la solidaridad, las lenguas y la literatura	713
María Alcantud Díaz	
El pensamiento es el corcel; el relato digital el jinete: la literatura de tradición oral, la lengua y el pensamiento crítico por un cambio social	731
María Alcantud Díaz	
Aproximación a la lectura: descubrir los universales en la literatura fantástica en la enseñanza secundaria obligatoria	745
María Almudena Cantero Sandoval	
Reflexividad e <i>Interlengua</i> en la adquisición de la Lengua Extranjera: análisis de la problemática de la asimilación de los verbos reflexivos en alumnos de ELE con el inglés como lengua madre	765
María Bobadilla Pérez Eduardo Barros Grela	
Multilingual and multicultural practices in higher education: the IntlUni project	777
Maria Alfredo Moreira Xaquín Nuñez Sabarís Joanne Paisana	
A didática da escrita e a metodologia de trabalho de projeto: que relação?	789
Maria da Conceição Pires José António Brandão Carvalho	
De la estética a la ética en el proceso creador de Palacio Valdés: La animalización de los personajes en <i>Tristán o el pesimismo</i>	807
María del Carmen García Estradé	
Los diccionarios escolares en la ESO: hiperestructura	829
María de los Santos Moreno Ruiz	

Así cantan los poetas: estrategias para la enseñanza de la lírica en el grado de educación primaria María Dolores Adsuar Fernández	843
El recital poético-musical. Análisis de su potencial didáctico en la enseñanza lingüística y literaria María Isabel de Vicente-Yagüe Jara	849
TIC's y Literatura: una combinación positiva para el desarrollo de la competencia comunicativa María Lorena de Ramón Bou	873
Los marcadores discursivos en la interlengua de portugueses aprendices de español María Luisa Moreda Leirado	887
La literatura en concomitancia con las nuevas tecnologías como herramienta en la enseñanza-aprendizaje del español del turismo Marilia Centeno de Guirotane	905
La mediación lingüística en clase de lengua extranjera: ¿debemos preparar a nuestros alumnos para actuar de mediadores? Marta Pazos Anido	919
¿Estás enfadado o me lo dices? Rasgos melódicos del español hablado por brasileños Miguel Mateo-Ruiz Aline Fonseca de Oliveira	941
Literatura e identidades en el contexto europeo: una aproximación en perspectiva comparada a través de los referentes literarios Miquel A. Oltra Albiach Rosa M. Pardo Coy	959
Instrumentos de reflexión para una mejor negociación en la supervisión pedagógica Mónica Barros Lorenzo	975
Que cara tem o espanhol da região de abrangência da UESC? Uma avaliação do processo de implantação do Espanhol como Língua Estrangeira no sistema educacional brasileiro Nair Floresta Andrade Neta Rogério Soares de Oliveira	991
La presencia del currículo en los libros de texto Neus Sánchez Mari Àngela Fita Garcia	1007

Contribuições na formação de professores de espanhol língua estrangeira no Brasil: relação extensão e docência Nildicéia Aparecida Rocha	1027
¿Quién corrige mi trabajo? Retroalimentación entre iguales en el portafolio electrónico en la clase de lengua Núria Sánchez Quintana Miguel Mateo Ruiz	1037
Didáctica de la lengua a partir de la utilización de videojuegos en el aula Patricia Gómez Hernández Carlos Monge López	1051
Las pruebas de diagnóstico como herramienta para analizar la competencia comunicativa escrita de los alumnos de nuevo ingreso de los Grados en Educación Infantil y Primaria Paula Rivera Jurado José Manuel Vargas Sánchez	1069
“Casa Tomada” (J. Cortázar): una propuesta didáctica para educación secundaria obligatoria Pilar Couto-Cantero Juan L. Fernández Valdéz	1089
La programación por tareas como eje integrador de la didáctica de la lengua como L2 en la formación del profesorado de secundaria Pilar Monné Marsellés	1101
Elementos categoriales y criterios de asignación de valores para el análisis de los aspectos formales y organizativos de páginas web de bibliotecas escolares Raúl Cremades García	1115
Ideas y representaciones de universitarios valencianos y eslovacos sobre las lenguas. Un estudio comparado Rosa M. Pardo Coy Miquel A. Oltra Albiach	1133
Formar professores de língua portuguesa em contexto multicultural e plurilingue Rosa Silva António Carvalho da Silva	1145

El <i>book-trailer</i> en el desarrollo de la competencia literaria. Claves para su incorporación a la educación literaria.	1163
Rosa Tabernero Virginia Calvo Elena Consejo	
Corpus digitales para la investigación: herramientas para la didáctica de la literatura en el EEES	1179
Rosario Mascato Rey	
Uma representação de interlúngua em <i>A Casa De Eulália</i> de Manuel Tiago	1189
Sónia Duarte	
Interacción estratégica: escenarios y enseñanza de la literatura	1211
Vanessa Hidalgo Martín	
Investigación cualitativa sobre la adecuación de las herramientas (de la web) 2.0 en las enseñanzas de Didáctica de la Lengua y de la Literatura en los Grados de Maestro	1223
Virginia Calvo Valios Elena Consejo Pano José Domingo Dueñas Lorente	

A DIDÁCTICA DA LINGUA E DA LITERATURA NO MARCO DAS TIC: NOVOS CÓDIGOS E NOVAS APROXIMACIÓNS

Estefanía Mosquera Castro

UNIVERSIDADE DA CORUÑA

Resumo

A sociedade dixital obriga o ensino a se adaptar aos novos tempos, ás novas necesidades e ao perfil do alumnado actual. Por esta razón, analizaremos as posibilidades didácticas dos novos códigos lingüísticos e literarios e proporemos tamén unha mudanza metodolóxica que permita ao profesorado de lingua aproveitar as TIC nas aulas, non só desde unha perspectiva tecnolóxica, mais fundamentalmente filolóxica.

Palabras clave: didáctica, lingua, literatura, TIC, innovación.

1. O ensino no contexto das TIC: mudanza de soporte e de mentalidade

O proceso de globalización que vimos experimentando nos últimos tempos e o rápido desenvolvemento da enxeñaría informática e das telecomunicacións está dando lugar a un novo marco social que altera moitos dos parámetros que até hai unhas décadas se consideraban inamobíbeis. Neste punto, destaca a ruptura das estrutura de espazo e tempo tradicionais e os novos sistemas de interacción dixital que permiten que as persoas poidan comunicarse en tempo real, independentemente da distancia xeográfica que as separa. En consecuencia, xulgamos que non estamos tan só perante unha mudanza tecnolóxica, mais tamén e sobre todo, perante unha metamorfose cunha proxección social e cultural de fondo calado, que para alén de transformar o modo en que nos comunicamos, modifica tamén a forma de entendermos a realidade. Este contexto exige a adquisición de novas competencias que se tornan esenciais para nos enfrontarmos aos retos que coloca unha sociedade en permanente

mudanza. Porén, estas competencias non consisten unicamente na adquisición e no uso dos dispositivos electrónicos e das aplicacións informáticas para cada campo, mais exixen tamén novas aptitudes e novos métodos de aprendizaxe.

As tecnoloxías da información e da comunicación (TIC) constitúen o exemplo máis claro de transformación a grande escala, dado que xerou mudanzas revolucionarias se comparadas coas producidas por outras innovacións técnicas, como por exemplo a prensa ou máis recentemente a electrónica. O seu alcance excede os límites da comunicación e da información e afecta mesmo a estrutura social, económica, política e laboral; e sendo a educación e, por conseguinte, a escola un dos piares fundamentais no tocante ás revolucións sociais, tecnolóxicas e económicas, son tamén múltiples as transformacións que a desafían (Moura / Carvalho, 2010: 1001): os computadores, a Internet e máis recentemente os dispositivos móbeis, como os libros electrónicos, as tabletas ou mesmo os telemóbeis ao viraren elementos imprescindíbeis no día a día das persoas e, especialmente, das faixas etarias máis novas moldean as nosas vidas e ofrecen novas posibilidades, tamén na esfera educativa. Non obstante, as mudanzas neste ámbito non só supoñen investir en equipamento, mais tamén un cambio de actitude e de mentalidade que contribúa para mellorar no posíbel o proceso de ensino-aprendizaxe.

Os centros de ensino contan a día de hoxe cunha boa infraestrutura; o problema radica en que a maioría destas iniciativas tan só se formulan en clave tecnolóxica e non integran unha óptica pedagóxica, o que explica a súa escasa rendibilidade: por unha banda, contamos con profesorado que, debido á falta de formación, non é capaz de utilizar estas ferramentas no seu propio beneficio e, por outra banda, con alumnado que, a pesar de as dominar e de as usar con profusión noutros ámbitos, é disuadido destas prácticas no marco educativo. De acordo con Cassany (2000), as tecnoloxías requiren un novo perfil de estudantado, máis tamén do equipo docente que debe renovar os seus coñecementos mediante unha formación continuada que lle permita coñecer as innovacións en materia educativa. Deste modo, será posíbel eliminarmos ou cando menos paliarmos o desequilibrio sinalado por Prensky (2001) entre os inmigrantes e os nativos dixitais e diluírmos as fronteiras entre a educación formal e a informal ou entre a aula e a rúa. Así, o alumnado poderá comprobar que os seus coñecementos, produto do mundo contemporáneo en que vive, tamén son valorados no marco da institución educativa:

Today's students –through college–represent the first generations to grow up with this new technology. They have spent their entire lives surrounded by and using computers, videogames, digital music players, video cams, cell phones, and all the

other toys and tools of the digital age. Today's average college grads have spent less than 5.000 hours of their lives reading, but over 10.000 hours playing video games (not to mention 20.000 hours watching TV). Computer games, email, the Internet, cell phones and instant messaging are integral parts of their lives (Prensky, 2001).

Temos que ser conscientes que no marco actual posuír coñecementos sobre lecto-escritura xa non supón unha garantía de alfabetización. Por tanto, o profesorado debe asumir as mudanzas cognitivas do seu alumnado, renovar a súa metodoloxía e deixar de ensinar nunha lingua obsoleta (a da era predixital) a un sector da poboación que fala nun idioma totalmente novo. Non obstante, que o profesorado aprenda a se comunicar na lingua dos seus estudantes non implica partir de cero ou alterar o significado do que é ou non é importante; e o mesmo acontece cos contidos, que deben combinar coñecementos tradicionais con outros máis innovadores para que, deste modo, o alumnado vexa que a súa educación está orientada a adquirir os mecanismos necesarios para se integrar de forma adecuada na sociedade. Nesta dirección camiñan a inclusión da alfabetización dixital como unha das oito competencias básicas nas últimas leis educativas promulgadas polo estado español (LOCE e LOE) e as iniciativas de moitos centros de ensino, que están a se aproveitar do grande potencial da tecnoloxía para mellorar o proceso de ensino-aprendizaxe e para ofrecer materiais novos^[1] que contribúan para aumentar a motivación e a implicación do alumnado na súa etapa formativa (Crystal, 2008: 163).

2. A lingua e a literatura: perspectivas didácticas na era dixital

O contorno dixital pon ao servizo dos centros educativos numerosas ferramentas pedagóxicas: procesadores de texto, ferramentas de cálculo, software para a exposición de traballos, plataformas virtuais que permiten organizar a comunidade educativa, bases de datos e navegadores que facilitan o acceso á información etc. E se ben que a revolución tecnolóxica afecta todas as áreas, esta é especialmente notoria no ámbito da lingua e da literatura: a expansión das TIC e nomeadamente da Internet xerou novas formas de expresión e comunicación que, por súa vez, motivaron a aparición de novas tipoloxías textuais e de soportes como o audiovisual e o multimedia (Brauner / Bickmann, 1994). Neste sentido, a tecnoloxía supón un desafío duplo nesta esfera: por unha parte, vira preciso

1 Neste punto, cómpre destacar o *Premio Internacional Educared*, certame anual patrocinado por Telefónica que premia a innovación educativa en materia tecnolóxica e ao que se presentan multitude de proxectos que incorporan moitas destas posibilidades e con grande suceso. Véxase <http://www.educared.org/global/educared/>.

mudarmos os procedementos e a metodoloxía didáctica e aproveitarmos a oportunidade que as tecnoloxías da comunicación, do audiovisual e da música que a propia rede nos proporciona para avanzar máis un paso cara a unha didáctica interactiva, comunicativa e interdisciplinar que vehiculice os contidos tradicionais nos formatos e na linguaxe propia do mundo dixital (Queizas Zas, 2013). Por outra parte, cómpre incorporarmos igualmente nos planos do estudo destas materias as novidades que debido aos avances tecnolóxicos van aparecendo en materia lingüística e literaria, para que as aulas de lingua e de literatura reflectan tamén o que os falantes e os escritores fan do idioma fóra delas. A seguir trataremos máis ao pormenor cada unha destas cuestións para aprofundarmos nas súas posibilidades.

2.1. A innovación morfolóxica: contidos tradicionais revestidos de novos moldes

O profesorado de lingua e literatura deberá ser capaz de complementar a aprendizaxe tradicional, transmitida a través do papel, cunha aprendizaxe moderna, canalizada a través de plataformas dixitais. A Internet é un medio de base fundamentalmente textual e, por tanto, as implicacións lingüísticas deste soporte son incalculábeis. Na opinión de Crystal (2011: 1), estamos perante a base de datos lingüística máis importante e máis ampla que se coñece e, por esta razón, cómpre investigarmos o seu alcance e tirármolle o máximo rendemento desde unha perspectiva educativa. Na actualidade, a actividade de ler e escribir concéntrase fundamentalmente na interacción a través de medios de comunicación dixitais, como as redes sociais ou os sistemas de mensaxaría instantánea, e das consultas que realizamos a diario a través dos motores de búsqueda. E, embora non sexan as únicas posibilidades válidas, a incorporación destas actividades ás aulas permite traballar as mesmas competencias lingüísticas que outras máis tradicionais e engade, tamén, un plus de motivación para o alumnado, que sinte que se trata de prácticas máis afíns á súa cultura. E para alén disto, tamén contribúe para o formar no bo uso dos recursos dixitais, pois a pesar da facilidade que esta faixa etaria ten tanto no acceso á Internet como no manexo da tecnoloxía, en moitos casos a singradura é insatisfactoria porque non saben navegar de forma produtiva.

As búsquedas bibliográficas na web son moito máis complexas debido ao volume e á diversidade da información e nin sempre é doado discernir cal é a información válida e cal non. Traballarmos cos motores de búsqueda permitirá a nivel xeral orientarmos as pesquisas futuras do noso alumnado, que aprenderá a ser máis rápido e máis efectivo, ao tempo que favorece o desenvolvemento de diversas habilidades lingüísticas como a reformulación, a síntese e a capacidade

para nos adaptarmos a un rexistro ou contexto (variación diafásica), pois todas elas contribuirán para escollermos os vocábulos precisos e encontrar o que procuramos. Trátase non só de sermos conscientes da necesidade informativa en cuestión, mais tamén e sobre todo de sabermos traducila aos parámetros que operan nunha búsqueda na rede (Cassany, 2012: 150). Así, por exemplo se a nosa inqueda é coñecer se é a medicación para as migrañas a que nos provoca náuseas redixiremos *efectos secundarios dos analxésicos*. E se esta opción nos devolve demasiados resultados podemos aproveitar as posibilidades que nos ofrecen os buscadores para acotar a información. Do mesmo modo, e en base aos resultados, podemos pedir ao alumnado que trate de identificar as fontes de autoridade e os recursos fiables, o que de seguro fomentará o debate oral e a interacción entre o alumnado.

As redes sociais como o Facebook e recentemente Twitter eríxense a día de hoxe como os medios a través dos que circulan con máis rapidez e intensidade os temas de debate actuais: propician a difusión da información de forma instantánea, alimentan os discursos críticos e achegan aos lectores a múltiples realidades dun modo máis persoal e próximo que a prensa ou os telexornais. Neste sentido, o profesorado debería recoller estas mostras dixitais (escritas, musicadas, filmadas etc.) e aplicar técnicas que xa se utilizaban no formato papel, como o comentario crítico, a análise da lingua e a súa implicación na proximidade ou distancia coa información, o xénero discursivo etc. A este respecto, convén que os docentes aprendan a valorar tamén a importancia de recursos bibliográficos como a Wikipedia que a pesar de ter algunha deficiencia de tipo estrutural, corrixe os erros e actualiza as entradas moito máis rápido que as enciclopedias tradicionais e abre moitas outras sobre cuestións de actualidade cun grande rigor. Para alén disto, ao ser unha obra en que todos podemos colaborar, sería tamén moi interesante contribuírmos ao seu desenvolvemento na materia de lingua. Desta forma, en lugar de redaccións ou traballos grupais que unha vez avaliados deixan de ser valorados, sería atractivo traballarmos sobre a enciclopedia para facilitarmos o acceso de todos os internautas a esa información. Nesta liña, se o noso alumnado ten varias obras de lectura durante o curso, en vez de realizarmos un exame para verificarmos que se leron ou de pedir un traballo individual, podemos indicarlles que creen unha entrada na Wikipedia. Deste modo, pasará a ser un contido accesíbel e útil para toda a comunidade virtual e, pola súa parte, a persoa docente poderá verificar o proceso do traballo, as persoas que máis participaron, as discusións para a introdución de determinados contidos etc.

Outrosí, convén tirármoslle partido aos recursos e ás aplicacións lingüísticas que podemos achar na rede: dicionarios, bases de datos terminolóxicas,

corpus, vocabularios técnicos, refraneiros, vocabularios con xirias e argots específicos ou mesmo material multimedia. A acceso inmediato e gratuíto permite traballarmos nas aulas a variación diafásica, os distintos niveis e rexistros lingüísticos e propiedades como a adecuación e a coherencia dos textos. Os dicionarios tamén son válidos para escribir, á hora de verificar os valores semánticos dunha palabra ou o seu réxime preposicional, entre outras moitas posibilidades. Igualmente, os tradutores son ferramentas moi útiles para o desenvolvemento das nosas habilidades lingüísticas, dado que nos permiten acceder a información redixida noutras linguas e constatar se o seu contido é ou non do noso interese. Inclusive as súas deficiencias poden sernos útiles: como sabemos a tradución automática non é totalmente perfecta, mais produce determinados erros: aínda non recoñece as variedades informais ou coloquiais da lingua, os estranxeirismos, as variedades dialectais ou os erros tipográficos. Así, unha das posíbeis actividades que se poden levar a cabo nas aulas de lingua sería detectar as imperfeccións que comete un tradutor ou mesmo un verificador, indicar as súas causas, propor alternativas etc. Todo isto levaranos a unha reflexión máis profunda sobre o propio código lingüístico, reparando na súa natureza e na dificultade da súa automatización.

As leis educativas máis recentes establecen novas funcións para o profesorado, que deixa de ser un ilustrado para se converter nun facilitador no proceso de aprendizaxe (Enríquez, 2012). Neste sentido, a enxeñería informática desenvolveu e continúa a deseñar ferramentas lingüísticas moit eficaces para resolvermos dúbidas, aprendermos gramática ou simplemente xogarmos coa linguaxe. Contamos a día de hoxe con diversos conxugadores verbais, flexionadores, silabeadores, analizadores morfosintácticos, lematizadores e mesmo transcritores fonéticos cuxo uso non ten porque ficar reducido ao marco das aulas. A aprendizaxe da morfoloxía, da fonética ou da sintaxe vira moito máis interesante cando, en lugar das tradicionais análises sintácticas ou dos recitais de declinacións ou conxugacións verbais, se pode xogar con estes recursos en liña, se obteñen exemplos frescos e inesgotábeis e se explora de modo creativo a estrutura dunha lingua (Cassany, 2012: 199).

A utilización escasa destas ferramentas pode deberse ao estado de pánico moral que se creou nos últimos anos a respecto do detrimento das habilidades para a escrita e a lectura das novas xeracións por causa das tecnoloxías; no entanto, o certo é que os estudos máis recentes (ThurLOW, 2006, Castro, 2008, Crystal, 2011, Cassany, 2012) sinalan que o medio electrónico non entorpece, senón que favorece inmenso o contacto do alumnado actual coa escrita e coa lectura e reivindicando a funcionalidade didáctica deste soporte. Mais a súa rendibilidade tamén pode ser trasladada a outros ámbitos: desde unha

óptica literaria, o libro impreso continúa a ser a día de hoxe o preferido pola maioría dos lectores, o que se debe máis a unha implicación emocional do que funcional. Porén, son moitas as persoas que acceden ás obras literarias desde a esfera dixital, non só a través do libro electrónico (recurso dixitalizado), mais tamén a través doutros moldes como o audiovisual e o multimedia (recursos dixitais) que se converten en estratexias moi atractivas para incitarnos no alumnado o gusto pola literatura. Entre estas posibilidades destacan as páxinas web que funcionan como bibliotecas virtuais, que nos permiten acceder aos textos literarios de múltiples autores, de forma similar ao que acontece nos espazos físicos de consulta, mais onde tamén temos ao noso dispor moito outro material: audios onde os escritores recitan os seus textos, vídeos en que son entrevistados sobre unha determinada obra ou sobre a súa actividade literaria, etc. Nalgúns casos, mesmo se nos ofrece a posibilidade de contactarmos persoalmente coa persoa en cuestión, ben a través de correo electrónico ou ben das redes sociais, onde non só podemos seguir máis de preto a súa actividade cultural, mais tamén a súa traxectoria vital. Para a literatura galega, destaca a Biblioteca Virtual Galega (BVG) e a Asociación de Escritores en Lingua Galega (AELG) que nos permiten coñecer a actualidade literaria do país desde múltiples perspectivas.

Os recursos para a adquisición de material literario dos centros é limitado e en ocasións o alumnado non conta cunha oferta que satisfaga os seus gustos persoais a respecto da autoría ou do xénero literario e obrígaos a ler textos que acaban por crearlle animadversión pola lectura. A rede, porén, sitúase no lado oposto e concede á persoa lectora a oportunidade de acceder a diversos estilos e de definir aqueles que máis lle interesan. Igualmente, desde a esfera da escrita, tamén ofrece aos escritores noveis diversos espazos para a creación literaria e para a retroalimentación. Neste sentido, a BVG dispón dunha sección para escritores novos onde calquera pode enviar as súas creacións e é o propio usuariado da web quen as valora e as comenta. Tamén neste punto, as redes sociais viran espazos de visibilidade literaria, tanto de novidades editoriais, como das obras máis clásicas. Así, é moi habitual encontrarmos nos muros do usuariado de Facebook e de Twitter textos poéticos ou fragmentos narrativos que, nalgúns casos, alcanzan unha grande difusión ao seren partillados ou retuiteados por outras persoas, entre elas o noso alumnado.

De igual modo, a música é outro formato moi suxestivo para introducir os textos literarios desde outra perspectiva (Escobar Martínez, 2010): moitos cantautores e grupos musicais versionan os poemas dos clásicos para lles outorgar un aire fresco e estimulante ao revestilos con ritmos suxerentes, desde os máis clásicos como a balada ou o fado, até outros máis modernos como o

rap, o hip hop ou o rock. No ámbito galego destacan grupos galegos como *Dios ke te crew*, *Fuxan os ventos* ou *Astarot* e cantantes como *Sés*, *María do Ceo*, ou *Luz Casal*, que musicaron poemas de personalidades emblemáticas do mundo literario como Rosalía de Castro, Curros Enríquez, Castelao ou Celso Emilio Ferreiro. Trátase, en síntese dunha aproximación diferente á escrita, á lectura e ás obras literarias, moito máis completa, dinámica e interactiva e, nese sentido, moito máis atractiva para o noso alumnado.

2.2. A innovación ontolóxica: novos códigos, novas aproximacións

A renovación metodolóxica non pode ficar reducida a unha mudanza nos procedementos que se limite a traballar competencias tradicionais cunha horma diferente ou máis moderna. Esta é tan só unha parte, e nin sempre a máis significativa. Como apuntamos na epígrafe introdutoria, non se trata só dunha transformación tecnolóxica, mais tamén social e, por tanto, as repercusións non se limitan a cuestións técnicas ou estruturais, mais afectan todas as áreas. Así, o aparecemento das TIC non só permitiu crear recursos e ferramentas didácticas para o ámbito da lingua e da literatura (véxase 2.1), máis tamén propiciou o desenvolvemento de novos códigos e de novos xéneros cuxa proxección excede as ditas esferas. Por esta razón, xulgamos pertinente incluír estas novas modalidades discursivas nos planos de estudo das materias de lingua e literatura, porque son perfectamente válidas para reflectirmos sobre estes ámbitos e porque, ademais, dan resposta a prácticas reais que se producen na sociedade e, sobre todo, entre a faixa etaria do noso alumnado. Noutras palabras, é preciso ponderarmos os vínculos entre a reflexión en lingua e literatura e o contexto sociocultural de hoxe en día para que o estudantado se interese e participe e para que as competencias educativas se correspondan coas súas necesidades sociais (Mosquera Castro, 2013: 7).

Na opinión de Soler-Espiauba (2001: 73), a aparición destas novas linguaxes constitúe tamén para o profesorado un estímulo nun momento en que este colectivo comezaba a dubidar da integridade intelectual de continuar a ensinar *como se redixe unha carta*, entre outros contidos obsoletos presentes nas programacións didácticas. Neste momento, Internet proporciona un contorno in mellorable para achegar o mundo da aula á realidade das formas de expresión e de comunicación actuais. No tocante á lingua, o soporte electrónico supuxo unha transformación radical na comunicación escrita. A día de hoxe visitar a rede, entrar nun chat, participar en foros de debate, enviar correos electrónicos ou interaxir por medio de mensaxes instantáneas, como Line, Whatsapp ou Galegram, constitúen actividades diarias que afectan toda a poboación –mais

que causan furor entre os máis novos– e que xeran novas modalidades textuais e novas linguaxes que exixen de estudo por parte da comunidade lingüística, do mesmo modo que no seu momento o tiveron outras como a carta, actualmente en desuso, ou mesmo o telegrama, totalmente difunto (Domínguez Cuesta, 2005: 65). Ao noso parecer, é preciso integralas no marco das aulas e tratar de lles tirar o máximo rendemento desde un punto de vista pedagóxico.

Achegarmos este tipo de textos á aula presenta múltiples beneficios: primeiramente, serve para concienciar o alumnado da vitalidade da lingua, que é quen de se adaptar aos novos contextos de uso e ás novas necesidades dos seus utentes e para este se decatara da utilidade dos coñecementos adquiridos na escola, pois con frecuencia o estudantado sente que os contidos que alí aprende non teñen nada que ver co mundo existente fóra das aulas. Igualmente, aproveitarmos esta realidade permite facer pensar e entender o funcionamento das linguas en todos os seus aspectos: os elementos do proceso comunicativo, os distintos rexistros da lingua e as súas modalidades (gráfica, oral e electrónica), a conveniencia de adaptar as mensaxes á situación en que se producen e ao tipo de destinatarios etc. Trátase de que o profesorado transmita a idea de que “a lingua arranja varias estratexias de comunicación e todas esas estratexias son “nobres”. Se non no aspecto literario e normativo, en múltiples outros aspectos” (Teixeira, 2003). En segundo lugar, redixirmos unha mensaxe de texto ou interaxirmos nun chat tamén favorece o perfeccionamento de técnicas como a do resumo e de destrezas lingüísticas que delimiten o tema principal e que desboten o resto, xa que se trata de aplicacións onde as restricións espaciais e temporais exixen comunicacións rápidas e breves que expresen a maior cantidade de información no menor número de caracteres. Mais para alén da brevidade, estes códigos tamén se caracterizan pola expresividade, de modo que podemos igualmente traballar con eles elementos de escrita creativa e inclusive trasladarnos á esfera literaria. Así as cousas, entre as actividades que poden ter unha explotación didáctica nas aulas de lingua podemos destacar as seguintes^[2]:

- i) A síntese e a interpretación de textos, isto é, transformar un discurso extenso nunha SMS ou nun tweet permite ao estudantado interpretar correctamente o tema do texto e distinguir o argumento principal e o secundario e ademais potencia a comprensión e a expresión escrita.
- ii) A expansión e as cuestións sintácticas, quere dicir o fenómeno contrario: este tipo de textos simplifican e eliminan elementos imprescindibles

2 Para esta clasificación seguimos o esquema enunciado en Mosquera Castro (2013:30-33).

para unha interacción oral (artigos, preposicións, conxuncións etc.); a súa recuperación favorece a reflexión sobre conceptos como coherencia, cohesión, gramaticalidade e sobre disciplinas como a morfosintaxe.

- iii) A tipoloxía textual: traballar con estas novas modalidades textuais e cos seus códigos permite observar as similitudes e as diferenzas entre os diversos discursos e mellorar a competencia lingüística do alumnado: transformar unha carta nun correo electrónico, nunha mensaxe de texto ou nun poema etc.
- iv) A variación e as propiedades textuais: utilizar mostras de comunicación non formais e non só textos en lingua estándar contribúe para que o estudantado coñeza diversos rexistros e as súas características e para que redixa textos coherentes e apropiados en relación ao contexto.
- v) A ortografía e a fonética: a simplificación da correspondencia fonema / letra, a elisión de vogais e o uso de símbolos e de números con valor fonolóxico son algúns dos recursos máis significativos da nova linguaxe dixital que envolven estas dúas esferas lingüísticas; a súa reconstrución á modalidade estándar outorga unha oportunidade excelente para razoar sobre a arbitrariedade dos signos e sobre a necesidade dunha norma.
- vi) A historia da escrita: a modalidade lingüística utilizada no chat, nas mensaxes de texto ou nas redes sociais tamén posibilitan estudarmos as etapas do código gráfico, xa que presenta trazos propios doutras fases, como a escrita pictórica ou os hieróglifos. Quere dicir, a linguaxe dos chats e dos SMS conforma un medio lúdico e actual de nos aproximarnos a estes estadios da escrita e de os completarmos estudándonos tamén as propiedades do discurso electrónico que conforman a fase máis recente da dita historia.
- vii) Debates: as opinións xeradas a respecto deste fenómeno lingüístico e que tanta polémica suscitaron fomentan a discusión nas aulas, xa que neste punto o alumnado é parte protagonista e os seus argumentos serán relevantes e a súa motivación para participar moito maior.
- viii) Creatividade: estas modalidades textuais permiten incrementar a experimentación lingüística do estudantado, xa que ao teren limitacións espaciais e temporais o usuariado inxenia diversas estratexias lingüísticas que lle permiten ser expresivo ao tempo que conciso^[3]. Neste sentido, poderíamos realizar actividades en que se premiase a mensaxe máis orixinal, a máis poética, a máis romántica etc.

3 Para aprofundar no tipo de estratexias lingüísticas que caracterizan este sistema gráfico véxase Mosquera Castro (2012).

As apresentadas anteriormente son algunhas das múltiples posibilidades que ofrecen estes códigos para traballar nas aulas de lingua e desenvolver ou perfeccionar as competencias lingüísticas e comunicativas do noso alumnado. No entanto, a aparición de novas modalidades discursivas que se produce na Rede non se limita á esfera lingüística; o ámbito literario tampouco escapa a esta tendencia e nos últimos tempos están a xurdir novos xéneros literarios favorecidos pola combinación da compoñente multimedia e hipertextual do soporte dixital e da creatividade e do espírito colaborativo dos escritores e das escritoras. E na liña do sinalado para a lingua, xulgamos que para alén de estudarmos a literatura auxiliándonos das oportunidades que nos concede o contexto electrónico, debemos igualmente aproximarnos desde as aulas destes novos xéneros e tendencias literarias que, nun futuro non moi afastado, deberán entrar a formar parte, xunto cos seus autores, da historia da literatura. Outrosí, a súa propia natureza torna estas manifestacións en recursos atractivos para incentivar a capacidade creativa e as aptitudes literarias do noso alumnado, debido á súa proximidade coas prácticas vernáculos que realizan no medio dixital. De facto, os grupos de idade máis novos desenvolveron tamén algún dos xéneros literarios en liña de maior suceso.

O *fan-fic* ou a ficción-manía é un dos máis populares entre a mocidade, mais non só, e baséase fundamentalmente na creación dunha obra nova (secuela, precuela etc.) que reproduce o universo literario dunha novela ou dun filme coñecido que, por súa vez, pode ser lido, comentado e mesmo reelaborado polo público aficionado. A este respecto, cómpre destacarmos aquelas que parten de sagas como a de *Lord of the Rings* ou a de *Star Trek*. Os/as autores/as deste xénero deseñan novas aventuras e, ao tempo que incorporan elementos do orixinal, como as personaxes ou o ambiente, tamén introducen novidades. Inclusive se producen cruces ou mesturas de personaxes de diversas fontes, o que en terminoloxía fan-fic se denomina *crossover*. De acordo con Cassany (2012: 99), este xénero abarca graos de elaboración textual moi diferentes, desde a aparición isolada dunha personaxe secundaria até a recreación, a imitación ou a parodia do mundo literario completo dunha obra. A vitalidade e a creatividade destes xéneros entre a comunidade virtual de usuarios/as fica patente na cantidade de textos, na diversidade das tramas e na existencia de traducións ou adaptacións dunha lingua para outra.

A *historia realista* é tamén outro dos xéneros xuvenís máis cultivado e está composto por narracións breves de natureza autobiográfica que recrean feitos e lugares reais combinados cun alto grao de inventiva. Con frecuencia estamos perante relatos dialogados, en que se utiliza un léxico coloquial e onde se aproveitan tamén os novos códigos gráficos dixitais para enfatizar as

emocións. Á diferenza do fan-fic, que circula por páxinas web públicas e cunha audiencia moi numerosa, este xénero ten un carácter local e móvese en círculos pechados, motivo porque non se lle concedeu tanta atención. De modo similar, embora cun perfil máis profesional, destaca a creación textual participativa, isto é, “a elaboración de textos literarios con algún grao de colaboración colectiva” (Gómez Guinovart, 2011): Camilo Franco, por exemplo, escribiu en 1999 un relato diario durante cincuenta días a partir de dúas palabras enviadas polo público lector da plataforma dixital *Vieiros*, iniciativa que se converteu no primeiro libro dixital en galego (*Por conto alleo*), que máis tarde sería, igualmente, publicado en papel.

Tamén son certamente novidosos os exemplos de hiperficción ou de literatura hipermedia, en que se explotan as posibilidades do hipervínculo e do multimedia para construír relatos ou composicións sensitivas e fragmentadas que se interrelacionan a través de ligazóns que o lector pode percorrer seguindo distintas traxectorias. Destacan, por exemplo, as obras de Jaime Alejandro Rodríguez, *Gabriella Infinita* e *Golpe de Gracia*⁴, entre outras moitas. Os vistos até agora eríxense como xéneros colectivos en que a persoa que escribe e a que le xa non se encontran nos extremos da cadea literaria, senón que interaxen e se retroalimentan desde o inicio, participando ambos no proceso de creación literaria. Porén, tamén neste soporte sobresa a literatura individual, que encontra nos blogs un espazo de expresión inmejorable; en ocasións estas producións acaban por se compilar e por se publicar en formato papel, como aconteceu con *Anxos da Garda* de Anxos Sumai ou con *Alusións* de Arturo Casas, conxuntos de relatos creados nos seus respectivos espazos web a partir de reflexións persoais. Na opinión de Gómez Guinovart (2011), trátase habitualmente de “formas textuais de extensión reducida da microliteratura e da nanoliteratura”.

Neste sentido as mensaxes de texto primeiro e máis recentemente o Twitter conforman dous dos soportes creativos de maior impacto. A limitación de caracteres é entendida na esfera literaria como un desafío creativo e as redes sociais son a día de hoxe as plataformas máis prolíficas no que respecta á visibilidade literaria: encontramos literatura de creación orixinal en verso e en prosa, fragmentada ou completa, que pode ser partillada ou retuiteada en cuestión de segundos. De facto, existe xa un novo xénero hiperbreve coñecido como Twitteratura, en que os/as escritores/as crean no universo da instantaneidade e da suxerencia. Igualmente, nalgúns portais audiovisuais, cal *YouTube*, achamos novas formas de expresión literaria favorecidas polo

4 Véxase http://www.javeriana.edu.co/gabriella_infinita/ e <http://www.javeriana.edu.co/golpedegracia/>, respectivamente.

formato videográfico e polos elementos multimedia. Neste eido destacan os videopoemas, composicións en que o son, o vídeo e a imaxe fixa e en movemento se fusionan para crear unha poesía dinámica e multisensorial que envolve o público, que xa non é só lector, mais tamén espectador. Na poesía galega este é un xénero moi cultivado: María Lado, Lara Bacelo, Yolanda Castaño, Estíbaliz Espinosa e Andrea Nunes Brions son algunhas das autoras que apostaron por este formato nas súas creacións.

As manifestacións de linguaxe e textualidade electrónicas e de ciberliteratura apuntadas verifican o grande suceso de combinarmos a vertente cultural e a tecnolóxica e conforman un material novidoso nesta área ao que se debe prestar a debida atención, non só entanto que fenómeno en si, mais tamén pola súa enorme rendibilidade desde o punto de vista pedagóxico.

3. Conclusións

A intención das páxinas precedentes é a de incitarmos unha transformación metodolóxica na didáctica da lingua e da literatura nun contexto como o actual en que as TIC e a Internet se converteron nos espazos prioritarios de interacción e de aprendizaxe. A este respecto, xulgamos que a mudanza non debe limitarse aos medios (dixital vs papel), mais tamén aos procesos e aos contidos. Deste modo, será preciso aproveitar as vantaxes que o formato electrónico e multimedia nos ofrece para transmitir os coñecementos desde unha perspectiva interactiva, dinámica e máis acorde co novo perfil de alumnado a que nos enfrontamos. E, igualmente, virará necesario incorporarmos as novas formas de expresión que tanto na esfera lingüística como na literaria están a abrollar propiciadas polo propio soporte. Os conxugadores verbais, os lematizadores, a linguaxe SMS, o Twitter, o Fan-Fic ou os videopoemas constitúen máis unha novidade no marco das TIC e, para alén disto, permiten traballar con mostras literarias e lingüísticas reais e próximas ás prácticas vernáculas (lectura e escrita) que realiza o estudantado, en moitos casos protagonista na creación e no desenvolvemento dos novos códigos.

Non se trata, porén, de entendermos a Internet e as TIC como a panacea e de excluírmos todo o que até agora era válido, senón de buscarmos o equilibrio; para isto é preciso refutarmos o preconceito de que a modernidade en que se desenvolve o noso alumnado non alcanza a ler e moito menos a comprender e valorar os contidos lingüísticos e literarios propios dun mundo en branco e negro alleo aos formatos pdf, aos píxeles e aos megabytes (Queixas Zas, 2013); e igualmente, cómpre desbotarmos a idea de que os avances na informática constitúen un atranco ou unha distracción no seu proceso de aprendizaxe.

Ao contrario, debemos ser conscientes de que a realidade tecnolóxica, mais tamén a lingüística e a literaria obrigan a que o ensino se adapte renovando a súa metodoloxía e actualizando os seus materiais. En definitiva, a mudanza nas infraestruturas virou tamén unha transformación social que creou un estudantado con necesidades diferentes que demanda metodoloxías e aproximacións didácticas actualizadas e próximas á súa realidade. Será obriga do profesorado e das institucións educativas escoitar estas reivindicacións e levalas a cabo, porque só deste modo será posíbel formarmos o alumnado en consoancia cos novos tempos e coas necesidades actuais da sociedade e da cidadanía. Citando Cassany (2012: 20), estas prácticas contribuirán igualmente para que o profesorado de lingua non se sinta como un monxe medieval que escribe en latín cando na rúa falan romance.

Bibliografía

- BRAUNER, Josef / BICKMANN, Roland (1994): *La sociedad multimedia*, Barcelona, Gedisa.
- CASSANY, Daniel (2000): “De lo analógico a lo digital. El futuro de la enseñanza de la composición”, *Revista Latinoamericana de Lectura*, 21, pp. 2-11. Disponível en <http://goo.gl/no8NzT>. Consultado en 12/09/2013.
- CASSANY, Daniel (2012): *En línea. Leer y escribir en la red*, Barcelona, Anagrama.
- CASSANY, Daniel / HERNÁNDEZ, Denise (2011): “Internet: 1; Escola: 0?”. *Didáctica de la Lengua i de la Literatura*, 53, pp. 25-34.
- CASTRO, Teresa Sofia (2008): “Quando as Teclas Falam, as Palavras Calam. Estudo sobre a Utilização do Telemóvel e do Messenger por Crianças do 5º e 6º Ano do Distrito de Braga”, *Revista e-Curriculum*, Vol. 7, 1, pp. 1-21. Disponível en <http://goo.gl/D38ws7>. Consultado en 13/09/2013.
- CRYSTAL, David (2008): *Txtng: The Gr8 Db8*, Oxford, Oxford University Press.
- CRYSTAL, David (2011): *Internet Linguistics: a student guide*, Abingdon, Oxon, New York, Routledge.
- DOMÍNGUEZ CUESTA, Carmela (2005): “El lenguaje de los SMS y del chat en las aulas”, *Cuadernos de Pedagogía*, 343, pp. 65-69.
- ENRÍQUEZ, Rosa (2012): “Novas Tecnoloxías”, *Sermos Galiza* (21/06/2012). Disponível en <http://goo.gl/gNzWr2>. Consultado en 12/09/2013.
- ESCOBAR MARTÍNEZ, María Dolores (2010): *Literatura y Música. Un modelo didáctico de interpretación intertextual en educación secundaria*, Tese de doutoramento, Universidade de Murcia. Disponível en <http://goo.gl/Oczvcn>. Consultado en 12/09/2013.
- GÓMEZ GUINOVART, Xavier (2011): “A literatura dixital galega”, *Terra e Tempo* (09/10/2011). Disponível en <http://goo.gl/sGKgze>. Consultado en 16/09/2013.

- MOSQUERA CASTRO, Estefanía (2012): “Novos retos da Lingüística: as textualidades electrónicas. Consideracións sobre a escrita dos chats e das SMS”, *LLJournal*, 7,1, New York.
- MOSQUERA CASTRO, Estefanía (2013): *Didáctica da lingua e novos soportes comunicativos. A linguaxe SMS*, A Coruña, AS-PG.
- MOURA, Adelina / CARVALHO, Ana Amélia (2010): “Enquadramento teórico para a integración de tecnoloxías móbiles em contexto educativo”, in Fernando Costa (org.): *Actas do Encontro Internacional TIC e Educação I*, Lisboa, Instituto de Educação da Universidade de Lisboa, pp. 1001-1006. Disponível em <http://goo.gl/84xbp8>. Consultado en 12/09/2013.
- PRENSKY, Marc (2001): “Digital Native, Digital Inmigrants”, *On the Horizon*, 9, 5. Disponível em <http://goo.gl/4oYb>. Consultado en 12/09/2013.
- QUEIXAS ZAS, Mercedes (2013): “Rosalia, trending topic”, *Sermos Galiza* (22/02/2013). Disponível em <http://goo.gl/ySvH6Q>. Consultado en 12/09/2013.
- SOLER-ESPIAUBA, Dolores (2001): “Yo emilio, tú emilias... Todos emiliamos (El Correo Electrónico en el aula de E/LE)”, *ASELE. Actas XII*, pp. 73-84. Disponível em <http://goo.gl/H4wlPZ>. Consultado en 13/09/2013.
- TEIXEIRA, José (2003): “O Q É Q É + IMPORTTT N1 MSG? (Mensagens SMS e novos usos da escrita)”, *Diacrítica Série Ciências da Linguagem*, 17. Disponível em <http://repositorium.sdum.uminho.pt/bitstream/1822/4522/1/SMS%20-%20escrita.pdf>. Consultado en 26/05/2014.
- THURLOW, Crispin (2006): “From Statistical Panic to Moral Panic: The Metadiscursive Construction and Popular Exaggeration of New media Language in the Print Media”, *Journal of Computer-Mediated Communication*, 11. Disponível em <http://goo.gl/QRilXG>. Consultado en 13/09/2013.